

LEZEN EN LEVEN

Literatuur is voor veel docenten Nederlands iets dierbaars. Je wilt jongeren enthousiast maken voor het lezen van boeken en je liefde voor de vaderlandse literatuur met ze delen. Daarnaast wil je als docent natuurlijk ook dat jongeren inzien dat literatuur leerzaam is. Het levert weliswaar niet meteen een product op, maar lezen zet het venster naar de buitenwereld open. Om dit voor elkaar te krijgen, is aandacht voor de sociale context van een boek nodig. Ook voor vreemdetalendocenten kan dit een ingang zijn om leerlingen voor hun vak aan het lezen te krijgen.

Foto: Anda van Rie

Het nut van maatschappelijke bewustwording bij het lezen van boeken

Mies Pols & Ramon Groenendijk

Binnen het literatuuronderwijs zijn de laatste eeuw verschillende benaderingen van literatuur dominant geweest. Welke benadering in een bepaalde periode dominant was, heeft te maken met ontwikkelingen in de literatuurwetenschap en natuurlijk ook met sociale en maatschappelijke ontwikkelingen van een bepaalde tijd. In het huidige literatuuronderwijs zijn volgens de eind-exameneisen drie domeinen belangrijk, die elk een eigen literatuurbenadering beogen. Het eerste domein, de *literatuurgeschiedenis*, sluit aan bij een historische literatuurbenadering. *Literaire ontwikkeling* komt voort uit een sociologische benadering en het domein van de *literaire begrippen* richt zich op een tekstgerichte benadering.

In dit artikel geven wij een mogelijke invulling van een literatuurles binnen het domein van literaire ontwikkeling. Na een beknopt overzicht van benaderingen in het literatuuronderwijs en een beperkt theoretisch kader willen wij u, als docent Nederlands, een aantal lessuggesties doen waarbij de sociale context van

een jeugdboek bij jongeren wordt opgeroepen om tot beter tekstbegrip te komen. Het is niet de bedoeling dé manier van literatuuronderwijs te prediken. Wij geven slechts een voorbeeld hoe je als docent Nederlands via een jeugdroman kan bijdragen aan de maatschappelijke bewustwording van jongeren.

Literatuuronderwijs door de eeuwen heen

Om de door ons beoogde benadering in een context te plaatsen, is een kort overzicht van benaderingen binnen het literatuuronderwijs verhelderend (zie kader). In de praktijk is de historische benadering vrijwel altijd de dominante geweest. Dit wil niet zeggen dat er geen andere benaderingswijzen bestonden in de verschillende perioden. Visies op literatuuronderwijs hebben altijd naast elkaar bestaan, hebben op elkaar gereageerd en stonden soms zelfs tegenover elkaar.

Het oproepen van de sociale context bij een tekst, zoals wij als uitgangspunt gebruiken voor de lessuggesties, sluit aan bij zowel een lezersgerichte aanpak als een sociologische aanpak.

Het sociale repertoire van een tekst

Een van de kerndoelen voor literatuuronderwijs in de onderbouw volgens het ministerie van Onderwijs (2008) is 'recht doen aan de ontwikkelingsfase van kinderen in de leeftijd van 12 tot 14 jaar door hen te helpen hun wereld te begrijpen en uit te breiden, hen te leren omgaan met verschillen tussen individuen en groepen mensen en door hen in staat te stellen in toenemende mate zelf sturing te geven aan hun leren en zelf verant-

Benaderingen binnen het literatuuronderwijs

1850 Historische benadering → cultuuroverdracht leidt tot persoonlijke ontplooiing.

1900 Ergocentrische benadering → ontmoeting met het literaire werk zelf.

1970 Sociologische benadering → leren kritisch naar de maatschappij te kijken.

1990 Lezersgerichte benadering → het effect dat een tekst op de lezer heeft staat centraal.

De jaartallen geven aan in welke periode de benadering geïntroduceerd werd (Van de Ven, 1996). Dit wil geenszins zeggen dat deze benadering na de periode weer volledig verdwijnt.

woordelijkheid te nemen'. Juist bij het eerste deel van dit citaat sluiten wij met onze lessen fictie aan. Door een leerling kennis te laten nemen van de sociale situatie in maatschappelijk geëngageerde boeken, hopen wij ervoor te zorgen dat het wereldbeeld van een leerling verbreed wordt. Tegelijkertijd willen wij ervoor zorgen dat een leerling inziet dat kennis van de sociale context kan bijdragen aan leesplezier.

Iedere tekst heeft een sociaal repertoire. Het sociale repertoire omsluit een visie op de wereld die in het boek naar voren komt: sociale en maatschappelijke verhoudingen worden op een bepaalde manier door een auteur in een boek verwerkt. Een lezer heeft ook een sociaal repertoire: het wereldbeeld van de lezer. Wanneer het sociale repertoire van lezers en tekst te ver uit elkaar liggen, kan dit resulteren in een mismatch tussen lezer en roman. Dit kan zorgen voor afnemend leesplezier. Door een leerling inzicht te bieden in de sociale en maatschappelijke situatie van tekst, is een clash tussen het wereldbeeld van de leerling en het wereldbeeld dat uit de tekst naar voren komt, minder waarschijnlijk.

Inzicht bieden in een sociale context van een roman kan op verschillende manieren. Wij geven drie manieren ter overweging. Aan iedere aanpak zitten voor- en nadelen, zowel wat inhoud als wat werkbaarheid betreft.

Praktische lessuggesties

In vwo 2 werken wij op het Zwijsen College met de methode *Nieuw Nederlands 2h/v*. Bij het onderdeel fictie worden fragmenten besproken van de boeken *Verraderlijke vrienden* van Theo Hoogstraten en *Gebrandmerkt* van Alice Mead. In deze beide boeken speelt de maatschappelijke context van de tekst een belangrijke rol. In *Verraderlijke vrienden* vormt de Palestijnse kwestie de achtergrond van een aangrijpend verhaal. Bij *Gebrandmerkt* is de oorlog in Kosovo het decor van de gebeurtenissen.

Verraderlijke vrienden van Theo Hoogstraten

Sharon, een Nederlands meisje, bezoekt als toerist Israël en de bezette gebieden samen met haar broer en haar vader Leon. Op een krokodillenfarm ontmoeten ze de Palestijnse Mahmoud, die een lift vraagt. Ze wordt verliefd op hem, niet wetende dat hij met materiaal om een aanslag op het vliegveld te plegen over de zwaarbewaakte grens tracht te komen. Geleidelijk aan nemen de gebeurtenissen een huiveringwekkende wending: vader Leon neemt Mahmouds neef Abdel mee naar de luchthaven, die zichzelf daar opblaast. Mahmoud weet te voorkomen dat Sharon vermoord wordt, maar moet dat met z'n leven bekopen.

Onderwijsleergesprek

De eerste didactische vorm die Mies Pols, docente Nederlands op het Zwijzen College in Veghel, in haar lessen rondom het boek *Verraderlijke vrienden* heeft toegepast, is een gestuurd klassengesprek. De docent probeert hierin via bevraging en sturing langzaam de problemen rondom de Palestijnse kwestie in kaart te brengen. Het doel van deze didactische vorm is om via het geven van relevante informatie over de sociale context de titel van het boek te verklaren en daardoor meer inzicht te krijgen in het verhaal. Uiteindelijk hoopt Pols hiermee de leerling maatschappelijk bewust te maken van de nog altijd schrijnende situatie in Israël. Tegelijkertijd denkt zij dat een gesprek over de sociale context ervoor kan zorgen dat onduidelijkheden in het verhaal voor leerlingen opgelost worden. Via close reading van het verhaalfragment waarin een groep Nederlanders misleid wordt door een Palestijn om de grens bij Israël over te steken om een bomaanslag te plegen, in samenhang met de titel wordt stapsgewijs gewerkt naar een 'juiste' interpretatie. Door meer kennis over de Palestijnse kwestie gaat het verhaal meer leven en kan de roman ook positiever gewaardeerd worden. Tijdens de les deden de leerlingen zeer enthousiast mee. Wel merkte Pols dat het af en toe moeilijk voor leerlingen was om in te zien wat zij voor ogen had met haar vragen.

Docent	Misschien is het goed om even terug te denken aan die rel van een paar jaar terug. De rel met die cartoons. Er waren twee cartoons...
Leerling 1	Dat was van een tekenaar uit Denemarken en die had een spotprent van Mohammed met een bom op zijn hoofd gemaakt, als terrorist.
Docent	Dus iets met bommen. Er was nog een spotprent waarop je Mohammed op de wolken ziet zitten en een zelfmoordenaar naar de hemel komt. Mohammed zegt dan: 'We ran out of virgins.' Wat heeft dat te betekenen?
Leerling 2	Dat zeggen ze als... eh... als martelaars zelfmoord plegen, dat ze dan naar de hemel mogen met maagden. En omdat er zo veel zelfmoordenaars zijn, zijn de maagden nu op.
Docent	Zijn we nu bij de oplossing van ons probleem?
Leerling 1	Die Palestijnse jongen wil een bomaanslag plegen?

Leerlingdiscussies

Een andere manier die door Pols is toegepast, is het maatschappelijke probleem in *Verraderlijke vrienden* via

leerlingdiscussies in kleine groepjes in kaart brengen. In de discussiegroepjes gaan leerlingen op zoek naar de 'hamvraag' in het fragment (Janssen & Braaksma, 2006). Vervolgens proberen de leerlingen deze hamvraag samen te beantwoorden. Om een goed onderbouwd antwoord te kunnen geven op de zelf geformuleerde hamvraag is kennis van de Palestijnse kwestie nodig. Door met elkaar in gesprek te gaan en te profiteren van elkaars kennis, kunnen de leerlingen zelf een beeld scheppen van de situatie in Israël. De kans dat dit een niet-realistisch beeld is, is altijd aanwezig. Het doel van de docent bij deze werkvorm is vooral de leerlingen met elkaar over een boek te laten praten en via een gezamenlijke interpretatie te komen tot een verklaring van de kern van het verhaal. De leerling ziet in dat zijn mening telt en zijn mening door zijn klasgenoten serieus wordt genomen.

Leerling 1	Waarom is Mahmoet [de Palestijnse jongen] zo zenuwachtig?
Leerling 2	Misschien wil hij drugs smokkelen over de grens.
Leerling 3	Of is hij illegaal?
Leerling 1	Maar het is in Israël... en hij is een Palestijn. Zou hij...
Leerling 3	Hij wil een aanslag plegen!

Expertinterviews

De derde manier om leerlingen bewust te maken van de sociale context van een roman, is gebruikt bij het behandelen van het boek *Gebrandmerkt* van Alice Mead. In dit boek wordt een jongetje uit Kosovo door een aantal Servische soldaten 'gebrandmerkt' met een Servisch kruis. Pols laat leerlingen op twee manieren via expertinterviews inzicht krijgen in de sociale context van dit boek.

Gebrandmerkt van Alice Mead

September 1993, de Servische troepen zijn al langer dan vier en een half jaar in Kosovo. De onderdrukking van de Albanese bevolking van Kosovo is gruwelijk; ook kinderen worden niet ontzien. Fatmira, de zus van de hoofdpersoon Adem, wordt doodgeschoten als ze op een brug een gedicht over vrijheid voorleest. Adem wordt door de soldaten gruwelijk 'gebrandmerkt': een Servisch kruis wordt in zijn borst gekerfd. Hij vlucht met een zigeuner en een tamme beer naar Albanië. Slechts Adem overleeft het hachelijk avontuur.

De eerste vorm van een expertinterview is in dit geval een gesprek met een leerlinge die de situatie in Kosovo min of meer aan den lijve heeft ondervonden. De ouders van deze leerlinge zijn gevlucht uit Kosovo en dus weet de dochter meer van de situatie die in het boek beschreven wordt dan andere leerlingen. In een les, waarbij op verzoek van het Kosovaarse meisje de jongens niet in de klas zaten, stelde een medeleerlinge vragen over de leeservaringen van de 'ervaringsexpert' bij het boek *Gebrandmerkt*. De sociale context van de roman van Alice Mead wordt zo op een zeer persoonlijke manier geschetst voor het aanwezige deel van de klas en op deze manier komt de wereld uit het verhaal opeens heel dichtbij.

Uit de bovengenoemde splitsing van de klas ontstond de tweede vorm van een expertinterview. Pols laat de andere groep leerlingen (in dit geval de jongens) zelf onderzoek doen naar de verminking van het jongetje uit het boek, die gebrandmerkt werd met een Servisch kruis. Via internet en mogelijke andere bronnen onderzoeken de jongens de situatie rondom dit aangrijpende fragment uit het boek. Uiteindelijk interviewt een medeleerling het groepje onderzoekers, die de sociale context voor de docent uiteenzet. Vervolgens wordt dan de koppeling naar het verhaal in het boek gemaakt.

Onderzoeksexpert	Het Servische kruis is het teken van de Serven, de tegenstanders van de mensen uit Kosovo.
Leerling	Wat zou het voor dat jongetje betekenen, dat hij 'gebrandmerkt' wordt met dat Servische kruis?
Onderzoeksexpert	Het is alsof je een jood een hakenkruis op z'n borst krast, zo erg.

Voor- en nadelen

Nogmaals, de manier van literatuuronderwijs die wij in dit artikel beschrijven, is niet dé manier van literatuuronderwijs. Het is een didactische aanpak die zijn wortels heeft in verschillende benaderingen uit de geschiedenis van de literatuurdidactiek en naar onze mening ook zeker te verdedigen is. De sociale context kadert een verhaal in en helpt een leerling een tekst te plaatsen binnen zijn of haar eigen belevingswereld. Tegelijkertijd breidt kennis van de sociale context het wereldbeeld van een jonge lezer uit: het verbreedt het spectrum van een lezer. Als een leerling meer weet van de sociale verhoudingen die in een roman een rol spelen, wordt het ook makkelijker een verhaal te begrijpen en zal er minder snel een mismatch optreden wanneer het sociale repertoire van de lezer in confrontatie

komt met het sociale repertoire van een tekst.

In de drie didactische vormen die Mies Pols in de klas heeft uitgetoetst zitten ook een aantal valkuilen. Wanneer je als docent via een onderwijsleergesprek de leerlingen inzicht wil bieden in de sociale context van een tekst, merk je dat je al snel een sturende rol aanneemt. De kans bestaat dat het gesprek uitmondt in een raadspel ('guessing game'), waarbij de leerlingen gissen naar het antwoord dat de docent voor ogen heeft.

Wanneer je leerlingen in groepjes laat discussiëren over de mogelijke sociale context waarin een verhaal geplaatst kan worden, loop je de kans dat ze blijven steken bij een onvolledig beeld van die sociale context. Dit is het gevolg van het gegeven dat er geen gebruik gemaakt kan worden van een expert (in de meeste gevallen de docent).

Expertinterviews leiden vooral tot praktische problemen. Pols merkte bij het Kosovaarse meisje dat zij zich niet veilig voelde in de klas met de jongens erbij. Dit leidde tot een splitsing van de klas. Wanneer een ervaringsdeskundige (leerling) over persoonlijke ervaringen vertelt, moet er een gevoel van veiligheid en vertrouwen zijn tussen leerling, klas en docent. Dit is een investering en vergt tijd, aandacht en inleving, maar levert zonder twijfel erg mooie resultaten op.

Naast kennis van literaire begrippen, de literatuurgeschiedenis en aandacht voor leeservaringen, is de benadering binnen literatuuronderwijs waarin een belangrijke rol is weggelegd voor de sociale context, een zeer leerzame uitbreiding. Leerlingen worden door meer kennis van de maatschappelijke kwesties die in een boek centraal staan, sneller maatschappelijk bewust. Wanneer je als docent wilt dat een leerling met een breed kader en een open houding naar de wereld kijkt, is de door ons beschreven didactiek zeker het uitproberen waard. ■

Mies Pols en Ramon Groenendijk zijn beiden docent aan het Zwijzen College in Veghel. Wilt u een uitgebreide lesbeschrijving, transcriptie of videofragmenten van de beschreven lessuggesties, dan kunt u Mies Pols e-mailen: <mpols@zwijsencollege.nl>. De tekst is de weerslag van de workshop 'Lezen en leven', gegeven door beide auteurs op de conferentie Literatuurgesprek op 27 oktober 2008 aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

LITERAATUUR

Janssen, T., & Braaksma, M. (2006). Lezen in de diepte. Leren interpreteren van verhalen door vragen te stellen. In D. Schram & A.-M. Raukema (Red.), *Lezen in de lengte en lezen in de breedte: de doorgaande leerlijn in wetenschappelijk perspectief* (Stichting Lezen Reeks deel 7). Delft: Eburon.
Ven, P.H. van de. (1996). *Moedertaalonderwijs. Interpretaties in retoriek en praktijk, heden en verleden, binnen- en buitenland*. Groningen: Wolters-Noordhoff.